

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Krajina – prostor člověka

Jakub Rataj

Plzeň 2014

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Humanistika

Bakalářská práce

Krajina – prostor člověka

Jakub Rataj

Vedoucí práce:

PhDr. Jaromír Murgaš, CSc.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2014

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2014 .....

Obsah

1 ÚVOD	1
2 PROSTOR.....	3
2.1 Prostor a jeho vnímání	3
2.2 Fenomenologická metoda.....	6
2.3 Prostor jednání.....	7
3 KRAJINA	9
3.1 Krajina jako interpretovaný text	9
3.2 Místo a jeho genius loci	11
3.2.1 Místo nebo prostor?.....	12
3.2.2 Přírodní místo	16
3.2.3 Člověkem vytvořené místo.....	18
3.2.4 Praha v Čechách a Čechy v Praze	19
3.2.5 Místo.....	21
3.3 Kouzlo smyslů	22
3.3.1 Fenomenologie Edmunda Husserla.....	23
3.3.2 Přirozený svět	24
3.3.3 Tělesné vnímání Maurice Merleau-Pontyho	26
3.3.4 Vliv písma na smyslové vnímání	27
3.3.5 Abstrakce prostoru a času.....	29
3.3.6 Nerozlišenost prostoru a času u orálních kultur	31
3.3.7 Návrat k smyslům.....	31
4 ZÁVĚR	33

5	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ.....	35
6	RESUMÉ	37

1 ÚVOD

O krajině můžeme hovořit v mnoha podobách, a přesto o ní neřici nic. V této práci se budeme soustředit na jeden z mnoha možných aspektů krajiny, na krajinu jako prostor žití člověka, a nejen člověka. Nebudeme se tedy zabývat zkoumáním krajiny v přeneseném významu jako krajiny hudby či krajiny srdce. Nebudeme zkoumat krajinu ani jako čistě geografický či ekologický pojem.

Práce se bude zabývat různými koncepcemi prostoru a krajiny v pojetí fenomenologie teoretické i faktické. Cílem práce bude specifikovat z těchto pohledů, co a jak vnímáme jako prostor a krajinu, jaký je vztah mezi člověkem a krajinou, nakolik se vzájemně ovlivňují.

Problematika člověka a jeho existence je natolik obsáhlá, že se mu věnují samostatné vědní obory. Cílem práce není otevírat a problematizovat otázku kdo nebo co je člověk. Nezbyvá než odkázat na každodenní zkušenost laskavého čtenáře, který bezesporu člověkem je, což (mimo jiné) dokazuje sama skutečnost čtení tohoto textu. Asi se nikdy nedozvíme, jakým způsobem vnímá prostor (krajinu) okolo sebe medvěd nebo pavouk, natož smrk či pšenice (o křemenu či půdě nemluvě). Neopomeneme však stručně shrnout lidské vnímání a to s důrazem na vnímání prostoru.

Pojem prostoru se objevuje ve filozofickém zkoumání ve větší míře až v 18. století, kdy nelze nezmínit Immanuela Kanta. Dále nás bude zajímat fenomenologické pojetí prostoru u Martina Heideggera a Edmunda Husserla. V interpretaci jejich myšlenek budeme vycházet z textů Marie Pětové a zejména Jana Sokola. A fenomenologické pojetí prostoru se následně pokusíme propojit s vnímáním krajiny.

Zajímat nás bude krajina jako svébytné místo s vlastním charakterem, osobností. Krajina, jejíž je člověk součástí, spolu-tvůrcem a jíž je utvářen. Nejde nám ani o abstraktní pojetí prostoru, ani o krajinu jako věc či dokonce výrobek, přesto se vymezíme vůči některým nedostatkům tohoto pojetí. Budeme se snažit ukázat v dílech Jiřího Sádla, Davida Abrama, Christiana Norberga-Schulze (s přihlédnutím k esejům Václava Cílka) neustálý a oboustranný dialog mezi přírodním prostředím a člověkem. Dialog se snahou porozumět lidskému bytí v ne-pouze lidském světě. Ukážeme *místo* a jeho *genia loci* v díle N.-Schulze, který zkoumá roli konkrétního

a nezaměnitelného místa v našem životě, a analyzuje setkávání člověka (architektury), prostoru (místa) a krajiny (přírody) ve vzájemné interakci. Ukážeme krajinu v pojetí Abrama jako živé a oduševnělé místo, kde můžeme hovořit se všemi složkami.

2 PROSTOR

2.1 Prostor a jeho vnímání

Stručně a srozumitelně se věnuje vztahu světa a smyslové zkušenosti Sokol¹, který uvádí tradiční rozdělení lidské schopnosti smyslového vnímání na pět známých smyslů (zrak, sluch, hmat, čich, chuť), ty však neztotožňuje se smyslovými čidly nebo orgány.

Údaje z našich smyslových orgánů se skládají do jediného obrazu skutečnosti. Sokol ho nazývá *celkový dojem*, kde největší vliv má zrak. Protějškem našich smyslů je svět. Ne však svět jako abstrakce, znázorňovaný globusem nebo mapou v atlasu (to jsou přibližně pět století staré myšlenkové konstrukce). V obyčejném životě je svět celkem toho, o čem máme ponětí, co máme ve smyslech a ve vědomí. A tento svět sahá jen tam, kam sahá naše zkušenost. Svět se kolem nás prostírá, což vyjadřuje slovo prostor. My jsme pak uprostřed tohoto prostoru, který se prostírá okolo nás. Je v tom jistá sebestřednost, kdy každý člověk má střed světa v sobě. Každý jaksí samozřejmě víme, kde je dole a nahoře. Což je důležitá vědomost nejen polohově, ale i v přeneseném významu. Stačí si uvědomit, v jakých souvislostech používáme slovní spojení: někoho porazit, vysoké a nízké cíle, být nahoře nebo dole, stoupat v kariéře. S Aristotelem, jehož náhled platil až do novověku, můžeme celkově rozlišit šest základních směrů zkušenostního života člověka. Mimo již zmíněných nahoru a dolů, doplňme ještě dopředu a dozadu, což jsou dobře odlišitelné dimenze pro živého člověka. Dopředu směřujeme, plánujeme, obáváme se, stavíme se k sobě čelem a dozadu se otáčíme, vracíme, za sebou máme zkoušky i oslavy. Je zřejmé, že je zde přítomné i vnímání času. Orientace vpravo a vlevo je spíše vlivem kulturním, proto s ním mají problémy nejen malé děti, ale i levoručí. Ale i zde je prostorová orientace spojena s mnoha přenesenými významy, kdy pravý je ve významu správný, rovný, přímý, zatímco spojení levý člověk, či závaní to levotou, mají negativní význam. Sokol uzavírá svou úvahu tím, že člověk se vyzná a orientuje tam, kde má každá věc své místo, a v tomto směru se snaží svým vnímáním a jednáním uspořádat svět okolo sebe.

Běžný způsob vnímání světa a prostoru, jak nám ho ukazuje Sokol, však u dnešních gramotných a zejména technicky vzdělaných lidí, nemusí být převažující. Představu prostoru jako soustavy tří geometrických os připisuje Sokol R. Descartovi. Ten navázal na renesanční fyziku, která považovala vliv pozorovatele při experimentech za natolik malý, že byl zanedbáván.² Což samo o sobě není problém, pokud se tento způsob uvažování nepřenáší na veškeré vědění a zkoumání. I. Newton, coby jeden z určujících myslitelů fyzikálních věd novověku, ve svých *Philosophiæ Naturalis Principia Mathematica*, již pojímá objektivitu jako proces, který probíhá nezávisle na pozorovateli či způsobu pozorování.³ R. Descartes pak popisuje ve svém díle lidskou mysl (myslící substanci, *res cogitans*), která není nijak závislá na hmotných věcech. Podstatou hmotných věcí je rozprostraněnost (rozprostraněná substance)⁴. Jedná se o geometrické pojetí hmoty, jejímž jediným atributem je rozprostraněnost a pohyb v rámci výše zmíněného karteziánského systému tří geometrických os. Výsledkem je redukce přírodního dění na mechanické zákonitosti a z organismů se stávají dobře fungující mechanismy⁵.

Novým způsobem se problematice prostoru a času věnoval I. Kant v *Kritice čistého rozumu*, který zkoumal možnosti neempirického (není založeno na pozorování a experimentech) poznání v matematice, přírodovědě a metafyzice. Shrnutí a interpretaci podává Ivan Chvatík,⁶ který Kanta interpretuje následovně:

Prostor a čas nejsou abstrahovány ze zkušenosti, nejsou to vyskytující se věci. Naopak umožňují existenci věci jako jev pro naše vnímání. Abych si mohl představit předměty jako existující mimo mě a současně také mimo sebe navzájem, ale i stejné předměty na různých místech, musím mít základní představu prostoru. Současnost nebo následnost nemůžeme vnímat bez představy času. Bez tohoto předpokladu bychom si nedokázali představit několik různých věcí v jednom čase nebo v různých časech.

¹ SOKOL, Jan. *Filosofická antropologie*. s. 93-96.

² BOB, Petr. Proces pozorování a prostor intrapsychických objektů. In: *Prostor a jeho člověk*. s. 73.

³ Tamtéž, s. 73.

⁴ MAJOR, Milan SOBOTKA. *Světónázorový význam Descartovy přírodní filozofie*. s. 100-101.

⁵ Tamtéž, s. 106.

⁶ CHVATÍK, Ivan. Předběžné úvahy o vzájemném postavení prostoru a času u Heideggera a u Kanta. In: *Prostor a jeho člověk*, s. 129-130.

Prostor a čas jsou nutnou podmínkou výskytu věcí, jsou na věcech nezávislé. Nelze myslet, že prostor není a nelze zrušit čas.

Prostor a čas nejsou obecné pojmy, nejsou složené ze svých dílčích částí. Tyto části času a prostoru mohou být myšleny pouze jako omezení jednoho a téhož času či prostoru.

Prostor a čas jsou nekonečné (nejsou to pojmy), jsou vlastně podmínkou pro možnosti určení velikosti.

U Kanta podle Chvatíka přetrvávají zbytky Descartovského pojetí subjektu jako věci myslící, která nemůže být v prostoru (je nerozprostraněná). Jak ale mysl rozpozná (jako věc myslící), že je něco mimo ni? Jen skrze naše tělo, které je jakýmsi nástrojem myslí (věci o sobě) pro zakoušení jevů ostatních věcí. Takže rozprostranění věcí okolo nás není jejich charakterem, je jejich jevením se našim smyslům. I změna místa, tedy pohyb, je jevem, se kterým se setkáváme díky vnitřní formě názoru – času. Sami se sebou, ale i s vnějšími věcmi, se můžeme setkat jen v časové následnosti.

Zdánlivě dokonale poznaná struktura fyzikálního světa se otřásla na přelomu 19. a 20. století s Plackovým objevem kvantového povahy záření, kdy byla objevena dichotomie povahy světla (podle typu experimentu se chová jako proud částic nebo jako vlnění).⁷ Pokračováním byla teorie relativity, ze které vyplývá, že prostorová vzdálenost, hmotnost či čas závisejí na vztahu pozorovatele a pozorovaného děje. Tedy, že samotná povaha pozorování a dokonce i bytí pozorovatele spoluvytváří pozorované.⁸ Ve stejné době však začíná své fenomenologické bádání i Husserl, který obrací pozornost od abstraktních teorií a fyzikálních modelů zpět k přirozenému a zakoušenému světu. A rozpor mezi vnímáním prostoru a světa prostřednictvím vědeckých teorií a metod oproti běžnému vnímání v lidské zkušenosti, na který poukázal Husserl, trvá dodnes. Co způsobilo omezení či potlačení smyslového vnímání přirozeného světa člověkem a interpretaci možných následků v současné ekologické krizi ukážeme v závěrečné kapitole u D. Abrama.

---

⁷ BOB, Petr. Proces pozorování a prostor intrapsychických objektů. In: *Prostor a jeho člověk*. s. 74.

⁸ Tamtéž, s. 75.

Ještě než se obrátíme k pojetí prostoru ve fenomenologii 20. století, necháme J. Sokola ukázat souvislosti mezi lidským poznáním věcí a jejich pojmenováním.⁹ Už jsme uvedli, že svět je vnější podmínkou lidské zkušenosti, ale člověka nejprve zajímá to, co je uvnitř světa, tedy věci. Až skrze poznávání věcí si postupně budujeme určitý řád světa. Sokol chápe oddělitelnost věcí (odlišení jedné věci od druhé) za první znak, díky kterému vyvstávají jednotlivé věci na pozadí světa pro naše vnímání. V této oddělitelnosti se současně odehrává naše zkušenost se smysly. Poznáváme, že naše smysly spolu souvisí, potvrzují se a doplňují se. Díky poznání věcí si člověk buduje domov, kde se nemusí bát, kde je v prostředí známých věcí. Jednou prozkoumané věci už znovu nezkoumáme, můžeme je odložit jako vyřízené (doslova jako noviny nebo přeneseně jako použití kliky u dveří). Je-li to potřeba, můžeme se k nim později vrátit. Postupně se člověk učí, že zkušenost s určitou věcí platí i pro další podobné věci. Jde o první zobecnění, následuje rozpoznávání širších a obecnějších pojmů. Souběžně s poznáváním věcí se musí rozvíjet i řeč, tedy schopnost označovat věci a jejich třídy symboly, které jsou srozumitelné i druhým. Symbolickým označením věci se završuje zvládnání věcí okolo nás. Díky jménu věci už se s ní nemusíme zabývat, můžeme ji odložit a v případě potřeby ji zase vyvolat.¹⁰ Sokol upozorňuje i na odvrácenou stranu zobecnování věcí v pojmech. Pojem a symbolické označení může vést k opomíjení jedinečných vlastností výskytu věcí na světě.

2.2 Fenomenologická metoda

Již několikrát jsme v práci zmínili fenomenologii. Bylo by tedy vhodné upřesnit, jak chápeme *fenomenologickou metodu* založenou Husserlem, kterou Sokol nazývá metoda zkoumání zkušenosti.¹¹

Husserl se nesoustředí na výsledek poznání, ale na vznik a postup získání zkušenosti ještě před samotným poznáním. Sokol uvádí příklad se čtením denního tisku. Běžně očima prolétneme text, zajímá nás jen obsah sdělení, co se kde děje. Nevnímáme,

---

⁹ SOKOL, Jan. *Filosofická antropologie*. s. 97-102.

¹⁰ Například u stolu nám stačí jen jméno, nemusíme ho zažít ve skutečnosti, vidět či cítit. Víme, jak přibližně vypadá, k čemu slouží. Jen v případě potřeby, třeba když potřebujeme vědět, jestli projde dveřmi nebo jestli se hodí k pohovce, ho můžeme zkoumat dál.

jaký je použit typ písma, jaký druh papíru. Jiný typ čtení novinového článku však používá korektor, který se musí odpoutat od sledování obsahu sdělení a soustředí se na písmena v řádcích. Tedy na to, co nám ostatním umožňuje obsah sdělení přijmout. A podobně Husserl požaduje *fenomenologickou redukci* neboli *uzávorkování*. Tedy snahu odhlédnout od toho, co již víme či známe, a soustředit se na to, jak se zkoumaná věc jeví. Tento prvotní údaj vnímání, to, co se samo dává, nazývá *fenomén*. Samozřejmě fenomén nemusí být, a často není, jen zrakový (jako u příkladu s novinami), protože většinou vnímáme všemi smysly najednou. Ale to už jsme si ujasnili v předchozí kapitole.

Předmětu lidského zájmu říká Husserl *intence*. Tím vyjadřuje, že naše vědomí je vždy vědomím něčeho, je vztahem k předmětu, k věci. V okamžiku, když mne něco zajímá, tak se moje vnímání promění a vidím jen to, co vidět chci. Ostatní vjemy moje mysl potlačí, vymaže. Právě tento vztah ke světu je nazýván fenomenology jako *pobyt*. Člověk vždycky je na nějakém místě. Svět pro člověka skýtá mnoho překvapení, nikdo neví, co s ním bude za pár okamžiků, natož za rok. Jedinou jistotou je lidská smrtelnost. Tři charakteristické rysy lidského bytí na světě, totiž umístění, nejistota a vědomí smrtelnosti, vyjadřuje termín *pobyt*, německy *Dasein*. Jsme zde na světě, nejsme tu navěky a o svůj pobyt se musíme starat.

Mezi zvláštnosti fenomenologické metody patří, že není vázána některými omezeními věd. Nemusí trvat na experimentu a měření, může vycházet (a často to dělá) ze zkušenosti a zajímá ji každý fenomén, co se člověku ukazuje (nejen izolovaná a objektivní fakta).

2.3 Prostor jednání

Na závěr stati zabývající se prostorem využijeme fenomenologickou analýzu M. Pětové¹² rozlišující prostor na již jednou hotový, daný, uspořádaný, na nás nezávislý. Druhou možnost, prostor stále se stávající a pořádající se, považuje za zajímavější a to nejen z fenomenologického hlediska. Je to prostor svázaný s člověkem, člověk

---

¹¹ SOKOL, Jan. *Filosofická antropologie*. s. 89-92.

¹² PĚTOVÁ, Marie Prostor jako prostor (k) jednání. In: *Prostor a jeho člověk*, s. 237-262.

ho pořádá, dává, rozestírá, člověk je bytostně prostorový. Prostor je spojený s lidským bytím, nejde o kantovskou formu názoru.

M. Pětová rozlišuje dvě linie fenomenologických úvah. Jedna pracuje s *tělesností* člověka a z ní odvozené *orientovanosti*. Orientovanost slouží rozlišování stran a směrů daných naším tělem. Odtud se odvíjí přemýšlení o *prostoru jednání*, který je na rozdíl od běžné představy geometrického či fyzikálního prostoru vždy *nehomogenní*, jeho centrem je člověk, já a mé tělo. Rozlišení na šest základních dimenzí lidského vnímání prostoru jsme již provedli se Sokolem.

Druhé linii fenomenologických úvah vévodí *rozumění*. Rozumění světu a situaci člověka v něm, které vystihuje způsob bytí člověka a je základem rozlišení *blízkosti* (ne však ve smyslu vzdálenosti). Na prvním místě M. Pětová zmiňuje Heideggera, který jako první charakterizoval člověka jeho *pobytem*. Heidegger naznačuje, že prostor a prostorovost k nám bytostně patří (i když ve svém díle roli prostoru potlačuje na úkor času). Prostorovost pobytu je odlišná od prostorovosti světa věcí, které se kolem nás vyskytují. Věcí jsou nám vždy více nebo méně blízké (vzdálené) a svým *k čemu* nám mohou sloužit, zaujímají místa v našem okolí. Celou strukturu těchto míst pak nazýváme krajinou, ve které jsou místa vzájemně orientována. Prostorovost přísluší člověku skrze bytí ve světě, což Heidegger charakterizuje na *oddálení* a *zaměření*. M. Pětová interpretuje *oddálení* jako zrušení dálky (ne zrušení měřitelné vzdálenosti), nechání věcí vstoupit do naší blízkosti (což souvisí s praktickým obstaráváním). Zaměření v sobě nese skutečnost, že oddalování je zaměřeno do určité krajiny, odkud se oddálené přibližuje k nám. Člověk se vždy ve svém okolí již nějakým způsobem vyzná, celek světa je mu otevřen, a proto můžeme nechat věci oddalovat a zaměřovat. Prostor pro Heideggera není v subjektu, ani svět není v prostoru, ale prostor je světem a člověkem (jeho pobytem) spoluvytvářen.

Pětová dále obrací své zkoumání na *bydlení*, jako speciální prostor jednání, o který se zajímá architektura. Bydlení ve smyslu být někde doma, kde to známe a pobýváme v určité důvěrnosti. V nejširším pojetí jsme doma na světě (v Heideggerově *součtveří*, mezi nebem a zemí, mezi lidmi a v očekávání božského). Krajina, ve smyslu prostoru k bydlení, bytí, může být architekturou, protože je prakticky dílem člověka. I neovlivněná (lépe řečeno člověkem málo ovlivněná) krajina se vstupem člověka stává

architekturou, člověk si ji musí zjednat, pochopit, uchopit. Heidegger podle Pětové ve studii *Budovat, bydlet, myslet* odmítá chápat bydlení a stavění jako rozdílné a oddělené činnosti. Chápe stavění v sobě samém jako bydlení. Pobyt smrtelníků na zemi je v součtveří mezi nebem a zemí, mezi lidmi a v očekávání božského.

3 KRAJINA

3.1 Krajina jako interpretovaný text

Václav Cílek ve svojí eseji o paměti krajiny vzpomíná, jak v 90. letech s konceptem *čtení krajiny* sklidil botanik Jiří Sádlo neúměrnou kritiku.¹³ Dnes již zdaleka takový odpor myšlenka krajiny s osobností a charakterem nebudí, spíše se staly součástí řekněme alternativního pohledu na krajinu jako svébytný fenomén.

*Krajina jako interpretovaný text*¹⁴ je rozsahem nevelká (počítáme-li popsané strany), ale myšlenkově bohatá práce. Sádlo skicuje své pojetí krajiny bez velkých podrobností, kdy používá metaforický popis krajiny, a snaží se o její uchopení v ne úplně běžné přírodovědecké rovině.

Sádlo krajinu chápe jako samostatný svébytný jev, jako živou a dynamickou soustavu, která má (metaforicky řečeno) *osobnost*. Krajina je v neustálém a proměnlivém vývoji, který ovlivňuje, a je ovlivňován každou její složkou.

Oproti tomuto pojetí staví převládající pohled (v přírodovědných kruzích, ale i v běžném „civilním“ pojetí) založený na novověké mechanistické a redukcionistické přírodovědě, který chápe krajinu jako pasivní výslednici věcí, sil a vztahů jejich složek.¹⁵ Jinak řečeno, krajina není nic více, než součet polí, lesů, luk, všech živých tvorů i neživých složek, které se v ní vyskytují. Pokud dokázali popsat přesně všechny jednotlivé části krajiny a jejich vztahy, pak bychom dokázali popsat i samotnou krajinu jako celek. S tímto pojetím Sádlo nesouhlasí, ale jaký pohled nabízí?

---

¹³ CÍLEK, Václav. *Dýchat s ptáky: obyčejné texty o světle paměti, pravdě oblaků a útěše míst*. s. 13-17.

¹⁴ SÁDLO Jiří. *Krajina jako interpretovaný text*. In: *Archeologie a krajinná ekologie*. s. 47-54.

¹⁵ Tamtéž. s. 48.

Sádlo zdůrazňuje vztah mezi *subjektem a krajinou*. Subjektem chápe čtenáře krajiny, doslova *interpreta*, což nemusí být (a není) jen člověk. Krajinu čte každá její součást, složka, každá věc v krajině, pod kterou si můžeme přestavit včelu, smrk, pěnkavu, ale i celé lesní společenství nebo vesnici. Tím však Sádlo nekončí, protože každá složka krajiny současně s jejím čtením (interpretací), krajinu i přetváří a fyzicky spoluvytváří. Používá metaforu s knihou. My všichni jako součást krajiny jsme čtenáři knihy (krajiny), ale současně ji i píšeme (tvoříme) a jsme i jejími částmi (písmeny nebo částmi textu). Z výše uvedeného vyplývá, že krajina je dynamický (stále se vyvíjející) systém a mnohoznačný text, u kterého každá její složka vytváří čtením vlastní významy, vlastní hodnoty. Všechny její *sou-části* nebo *spolu-části*, mají svoji aktivní i pasivní roli (které od sebe nejdou zcela oddělit), samy čtou a jsou čteny.

Jak odlišíme jednu krajinu od druhé? Sádlo si u odpovědi pomáhá pojmem *genius loci*, který je v našem středoevropském prostředí často a intuitivně používán.¹⁶ Genius loci chápe jako duši krajiny a současně jako způsob nahlížení krajiny. Popisuje ho v systému nadřazenosti a podřazenosti (hierarchii), od střední Evropy přes Čechy až po lokální místo židovského hřbitova a místo spočinutí slavného pražského židovského učence rabi Löwa.¹⁷ Daleko podrobněji genius loci prozkoumává N.-Schulz, jehož pojetím se budeme v této kapitole podrobněji věnovat, ale podobnost vnímání důležitosti významu duše místa a krajiny je u obou autorů zřejmá.

S intuitivně používaným pojmem duše krajiny, kterým odlišíme jednu krajinu od druhé, se neoddělitelně pojí i její časový charakter. Sádlo krajině přiznává specifický způsob *sebeřízení*, kdy složitá soustava krajiny je tvořena dynamickými interakcemi jejích složek, a krajina zase zpětně ovlivňuje své složky. Paměť krajiny se projevuje jako její schopnost vracet se do předchozího stavu při změně okolních podmínek.¹⁸ Ale pokud má krajina paměť, může ji i ztrácet. Jak ukazuje příklad třeba z Mostecka, kde došlo během několika desetiletí k naprostému rozvratu původní zemědělské krajiny a vzniku nové chaotické a extrémně dynamické krajiny. Původní genius loci je ztraceno,

---

¹⁶ SÁDLO Jirí. Krajina jako interpretovaný text. In: *Archeologie a krajinná ekologie*. s. 49.

¹⁷ Tamtéž, s. 49.

¹⁸ Příkladem může být České Středohoří, kde zůstaly zachovány ostrůvky původního lesa v okolních kulturních pastvinách. Pasterectví z oblasti zmizelo a les (s přirozenou skladbou a strukturou) se vrátil. In: *Archeologie a krajinná ekologie*. s. 50.

ale překvapivě rychle se vytváří nová osobnost krajiny. Ta je však bez návaznosti na tu původní. Sádlo upozorňuje, že paměť krajiny se tvoří delší dobu (můžeme říci v řádech staletí) a až se osobnost vytváří rychle (během maximálně několika desetiletí), v případě různých rušivých vlivů se *nová* a *mladá* krajina daleko snáze vrací zpět do chaotického stádia, a to na rozdíl od krajiny s *mohutnou* pamětí (dlouhá léta vytvářenou), která obsahuje různé alternativní stavy, k nimž se může krajina navrátit.

S pokaždé jiným čtením krajiny souvisí i její topologická dimenze. Sádlo nás upozorňuje nejen na to, že jinak bude krajinu číst (ovlivňovat a být ovlivňován) mravenec, jinak ji čte bukový les a úplně jinak užovka. Ale i jeden konkrétní člověk (řekněme výletník), pokud krajinou prochází, ji nemá k dispozici celou najednou. Po vylezení na kopec, i pokud se vrací zpět stejnou cestou, se už jedná o nový zážitek, novou zkušenost, nové čtení.

Sádlův text o krajině považujeme za letmé uvedení do problematiky krajiny jako místa s určitou osobností, duší. Spolu se Sádlem jsme odmítli tezi, že krajina se dá popsat, či dokonce pochopit pouze zkoumáním jejích částí, které nám vytvoří obraz krajiny jako nějaký puzzle. Nyní se budeme soustředit na osobnost krajiny neboli její *genius loci*, kde nám bude průvodcem N.-Schulz.

3.2 Místo a jeho *genius loci*

Pro lepší uchopení, co myslí N.-Schulz pojmem *genius loci* a proč vůbec považoval za nutné se tématem zabývat, je třeba začít u místa. Oproti Sádlovi, u kterého je krajina vztahem mezi ní a jakýmkoliv subjektem (zvíře, rostlina, vesnice, atd.), je pojetí N.-Schulze plně soustředěné na vztah člověka, jeho přírodního prostředí a architektury. Příroda či svět je tedy naprosto nutnou a nenahraditelnou podmínkou lidské existence, ale bohužel se může chápat jako sloužící k potřebě lidí (a tedy podřízená). Jiný pohled na oživený svět přírody nabízí v poslední kapitole Abram.

N.-Schulz uvádí svou práci jako snahu, kterou navazuje na své předchozí dílo¹⁹ o zkoumání *existenciálního prostoru*. Ten chápe jako základní vztahy mezi člověkem

---

¹⁹ Zejména *Intentions in Architecture*, Oslo 1965 (Intence v architektuře).

a jeho prostředím. Zkoumání neprovádí v abstraktní (od lidmi běžně žité zkušenosti odtažitě) rovině filozofického bádání, ale v bezprostředním vztahu člověka, přírodního prostředí a architektury. Účel *bydlení* chápe v existencionálním smyslu jako orientování se ve svém prostředí, identifikování se s ním a nutnosti ho chápat jako *významu-plné*. Obydlené prostory, v nichž se odehrává život, jsou *místa* se svým jasně určeným charakterem. *Genius loci* (duch místa) je pak konkrétní skutečnost, se kterou se člověk setkává ve svém každodenním životě, např. i v architektuře, která vytváří místa pro bydlení tím, že zviditelňuje *genia loci* přírodního prostředí.²⁰

3.2.1 Místo nebo prostor?

Samotné místo jako významuplný prostor si zaslouhuje podrobnější analýzu. N.-Schulz popisuje svět jako složený z konkrétních *fenoménů*, lidí, zvířat, rostlin, měst, domů, slunce, hvězd, pocitů. Fenomén²¹ (z řeckého *phaninomenon*, jev) je v jeho pojetí třeba chápat jako vše, co se vyskytuje na tomto světě včetně našich pocitů, snů a myšlenek. Ve světě se však nesetkáváme jen s fenomény, ale např. i s atomy, molekulami, čísly. Ty N.-Schulz chápe jako abstrahované a zkonstruované nástroje přírodních věd. Tyto abstrakce jsou bezesporu užitečné a těžko si lze představit moderní společnost bez jejich využívání. Nesmíme ale zapomenout, že jde jen o nástroj, sloužící (mimo jiné) k popisu světa. Vraťme se však k fenoménům, které se různě a složitě skládají a vrství v různých úrovních. Některé fenomény mohou dělat prostředí jiným fenoménům. Inspirováni N.-Schulzem můžeme uvést krajinu Křivoklátska vytvářející prostředí bukovému lesu, který poskytuje prostředí porostu lísky nebo sasance hajní. Podobně vytváří město Plzeň prostředí parku v Kopeckého sadech, které poskytují prostředí odpočívajícím lidským návštěvníkům, vzrostlým stromům a skrytým ptačím pěvcům.

Jak však souvisí fenomény s námi zkoumaným místem? N.-Schulz píše, že každá událost či jednání spojené s fenomény zaujímají místo, odehrávají se v určitém a konkrétním prostředí. Každodenní zkušenost nám potvrzuje, že naše různé činnosti

---

²⁰ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci: krajina, místo, architektura*. s. 5.

²¹ Jiný pohled (a velmi vlivný) na pojem fenomén je u Kanta, pro kterého je fenomén pouhým zdrojem smyslového vjemu a nijak nepostihuje povahu *věci o sobě*. In. *Filosofický slovník*. S. 119.

potřebují odlišné prostředí. Místo sice můžeme zaměnit za prostorové vztahy nebo za geografickou polohu, ale tím ho ochuzujeme (abstrahujeme) o jeho podstatné vlastnosti. Moderní teoretická i aplikovaná věda určuje místo souřadnicemi, rozlohou, plochou a jinými *objektivně* změřitelnými veličinami. Při pokusech vysvětlit místo vědeckými termíny, snahou o abstrahování od nepodstatného a cílení na neutrální a objektivní poznání, se však ztrácí kvalita místa, jeho hodnota pro náš každodenní život. Místo N.-Schulz chápe (oproti omezujícímu pojetí objektivní vědy) jako celostní jev, který je nám dán jako určitý *charakter* či *atmosféra*, a současně je určen prostorovými vztahy. Místa označujeme pomocí výrazů jako ostrov, moře, hora, náměstí, nádvoří, zeď, socha (tedy podstatnými jmény), což souvisí se vždy konkrétním určením místa.

Pro rozlišení struktury místa zavádí N.-Schulz kategorie *krajiny* jako přírodního prostředí a *sídla* jako umělého prostředí vytvořeného člověkem. Rozlišení na přírodní a umělé složky prostředí je třeba chápat jako pomůcku pro další zkoumání vztahů mezi člověkem a místem. Těžko bychom hledali nějakou krajinu na Zemi, která je čistě přírodní a není ovlivněná činností člověka. V N.-Schulzově pojetí, které se snaží ukázat vliv prostředí na architekturu, a tím i na pobyt člověka na světě, je však užitečné rozlišit přírodní složky a jejich lidské uchopení ve stavbách, sídlech či celé kulturní krajině. Považuje za přínosné rozlišit kategorie *prostoru* a *charakteru*, které jsou na sobě vzájemně závislé, místo použití jediného všezahrnujícího pojmu *žitého prostoru*.

Prostorem označuje N.-Schulz trojrozměrnou organizaci prvků vytvářejících pomocí hranic rozlišitelné místo. Konkrétní prostor, který považuje za původní (oproti prostoru popsanému například pomocí matematiky), je určován vztahem vnitřku a vnějšku (myšleno uvnitř hranic vytvářejících místo a vně těchto hranic). S tímto rozlišením souvisí stupeň *rozlehlosti* a *uzavřenosti*. V obecné rovině musí být sídlo uzavřené oproti okolní krajině, jinak ztrácí svůj charakter (a přestává být místem). Stejně tak dům, aby mohl být místem k bydlení, musí být jistým způsobem uzavřený vůči svému okolí. Uzavřenost je určena hranicemi. U architektonického prostoru jsou hranicemi podlaha, stěna a strop, u krajiny půda, horizont a nebe. U prostoru v běžném jazyce mluvíme o věcech, které jsou *nad* či *pod* sebou, nebo používáme jiné předložky (málokdy hovoříme o věcech v žitém prostoru pomocí geometrických pojmů).

Charakterem N.-Schulz označuje celkovou atmosféru místa (každé má svůj jedinečný charakter), je způsobem, jak je nám svět dán. Na jedné straně je charakter určen atmosférou, ale na druhé souvisí s konkrétními formami prostoru (světelné podmínky, hranice místa, způsob zhotovení sídel, atd.). Charakter místa označujeme přídavnými jmény jako útulný, neplodný, hrozivý, kdy často dokážeme vystihnout povahu místa jedním slovem.

Struktura místa se objevuje jako nedílná součást našeho jazyka, kdy místa jako konkrétní a jedinečné fenomény označujeme podstatnými jmény, pro popsání prostorových vztahů používáme předložky a k popisu charakteru užíváme přídavná jména. V kapitole věnující se prostoru a jeho vnímání jsme společně se Sokolem zkoumali souvislost u poznání věcí a vztahu k jejich pojmenování, tedy jazyku. I v příkladech struktury místa znovu probleskuje neoddelitelná provázanost našeho bytí s jazykem.

Strukturu místa můžeme popsat v postupně se zmenšující řadě - země, oblast, krajina, sídlo, stavba, součásti stavby. N.-Schulz nazývá jednotlivé stupně *rovinami prostředí*. Nejobsáhlejší jsou přírodní prostředí, která v sobě obsahují člověkem vytvořená místa (sídla či jednotlivé stavby). Člověk tvoří věci, či buduje stavby a v nich přijímá a soustřeďuje okolní přírodní prostředí.²² Umělá místa se vážou k přírodnímu prostředí a přibližují nám lidem zemi. Umělé místo *vizualizuje, doplňuje a symbolizuje* lidské pochopení přírodního prostředí a současně *shromažďuje* množství významů spojených s přírodním prostředím. *Vizualizace* je vyjádřením lidského pochopení přírody, kdy člověk staví, co uviděl v okolní přírodě. *Doplněním* přírodní situace se člověk snaží přidat to, co dle jeho názoru krajině chybí. A nakonec *symbolizací* chce člověk přeložit své pochopení přírody do lidského díla. Chce vysvobodit pochopený význam z bezprostřední situace a vytvořit *kulturní objekt*, který může být přenesen i na jiné místo, do jiného sídla. Všechny tři způsoby vztahování se k přírodnímu prostředí jsou součástí lidského procesu osidlování a bydlení v existenciálním smyslu

---

²² NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci: krajina, místo, architektura* s. 16.

(lidského bytí na tomto světě). Člověk shromažďuje zakoušené významy přírodního prostředí, přenáší je na jiná místa, a tím konkretizuje svůj svět.²³

Pro lepší pochopení osidlování a bydlení v existencionálním slova smyslu N.-Schulz používá Heideggerův příklad s mostem z článku *Budovat, bydlet, myslet*.²⁴ Most je stavba, která symbolizuje, shromažďuje a vizualizuje prostředí. Nespojuje jen dva břehy řeky, ale přibližuje k řece i jejím břehům vzdálenější krajiny. Přivádí řeku, břehy i zem do vzájemné blízkosti, hodnota krajiny vyvstává a objevuje se díky mostu. Stavba mostu shromažďuje bytí na určitém a jedinečném prostranství, stanovišti (most mohl stát i v jiných polohách břehů). Teprve s mostem vzniká určité konkrétní místo, jeho stavbou jsou odhaleny významy ukryté v daném prostředí. Pro lepší představu si můžeme vyvolat obraz Karlova mostu, který spojuje Staré Město a Malou Stranu s Hradem. Shromažďuje mnoho významů, je středem spojujícím přírodní i městskou krajinu.

Cílek velice podobně mluví o spojení horizontality Vltavy s jemnou křivkou mostu oproti vertikále obou mostních věží. Most je jako spona na tunice města, která ho drží pohromadě. Mimo světský význam je současně i posvátným poutním místem smrti Jana Nepomuckého. Na Karlově mostě jsou přítomny nejen dějiny, ale i živly. Je to místo přinášející mír a zklidnění. I přes překrytí atmosféry turistickým mumrajem dnešních dní je ve společnosti barokních soch rozvíjejících gotický základ mostu, postaveného na místě zničeného románského Juditina mostu, stále cítit tisíciletá historie Čech.²⁵

Prozatím jsme díky N.-Schulzovi ukázali místo jako danou, všeobsahující totalitu a dále jsme se zabývali analýzou struktury jeho prostorových a charakterových stránek. Vraťme se nyní k pojmu *genius loci* (*duch místa*), jak ho chápe N.-Schulz. Historicky pojem *duch místa* vychází z římského pojetí *genia*, kdy tento duch doprovází (určuje charakter či povahu a její součásti) každou nezávislou bytost i místo. N.-Schulz upozorňuje, že antický člověk považoval za nutné být v dobrém vztahu s geniem

---

²³ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci: krajina, místo, architektura*. s. 17.

²⁴ HEIDEGGER, Martin. *Budovat, bydlet, myslet*. In: *Prostor a jeho člověk*, s. 293-296.

²⁵ CÍLEK, Václav. *Prohlédni si tu zemi: i když vidíme jen obyčejné věci, stejně toho vidíme hodně*. s. 118-123.

lokality, v níž žije, kde *bydlí*.²⁶ *Bydlení* N.-Schulz chápe jako celkový vztah člověka k místu, tedy včetně výše popsaných složek, které jsme rozlišili na prostor a charakter. Prostor souvisí se schopností se s místem *orientovat* (vědět, kde jsme) a charakter se schopností *identifikace* (vědět, na jakém místě jsme). Obě schopnosti vzájemně souvisí a doplňují se, ale současně může každá z nich působit samostatně. Můžeme vědět, kde jsme, ale přesto se s místem neidentifikovat, necítit se v něm dobře. Ale i naopak, můžeme se někde cítit jako doma, ale nevyznáme se v prostorové struktuře cizího místa. Patřit nějakému místu (obývat ho) však znamená, že se v něm plně orientuji i se s ním identifikuji, zakouším ho jako významuplné, jsem naladěný na jeho ducha a souzním s ním. K výkladu významu slova *bydlet* používá N.-Schulz výsledky analýz Heideggera - „... *bydlení znamená být v míru na chráněném místě*.“²⁷ Je to způsob, jakým jsou lidé na zemi. Jinak řečeno „... *bydlet znamená shromažďovat svět jako konkrétní stavbu nebo věc*...“²⁸. Jako lidé jsme (existujeme) tím způsobem, že bydlíme. Což znamená, že ve stavbách a věcech konkretizujeme svět (přírodní prostředí). Je úkolem umění (a tedy i architektury), aby umělecká díla shromažďovala a ukazovala významy a rozpory našeho žitého světa. Architektura by měla pomáhat člověku bydlet, shromažďovat významy přírodního prostředí, a tím konkretizovat *genia loci*.

3.2.2 Přírodní místo

N.-Schulz, vzhledem ke svému zaměření na architekturu, často používá pro přírodní místo pojem krajina, i když je to jen jedna z mnoha úrovní ve struktuře přírodního místa. Rozsah velikosti či rozlohy přírodního místa se však pohybuje od kontinentů přes země či oblasti až po zátočinu řeky.

Všechna přírodní místa jsou určována vztahem nebe a země. *Nebe* je klenoucí se dráha měsíce a slunce, třpyt hvězd, roční období, světlo a soumrak. U nebe (představovaného počasím, ale i klimatem), které je vzdálené a nehmataitelné, stěží plně postihneme jeho význam pro celkovou atmosféru. Kde převládá vliv nebe, rozlišuje

---

²⁶ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci: krajina, místo, architektura*. s. 18.

²⁷ Tamtéž, s. 22.

²⁸ Tamtéž, s. 23.

krajiny „kosmického řádu“ a krajiny ovlivněné atmosférickými jevy. Kosmické krajiny umožňují člověku odpoutat se od země, dávají mu prostor pro hledání božského.²⁹

Země je to, co úslužně nese, v květech plodí, rozprostírá se do šíře skalami i vodou. Zemi považuje N.-Schulz za stabilnější, snadněji popsateľnou a uchopitelnou slovy než nebe. Rozhodující kvalitou země je *rozlehlost*, která závisí na reliéfu zemského povrchu, topografii (od členitých až nepřehledných údolí a fjordů v Norsku, přes vhodné měřítko členitosti pro lidské osídlení v Čechách až po kosmickou krajinu afrických pouští). Charakter přírodních míst a naše schopnost identifikace s nimi jsou velkou měrou určovan reliéfem. Můžeme vnímat divokost a dramatickosti horských štítů či rozeklaného pobřeží oproti přívětivosti či přátelskosti oblých kopců a meandrů řek. Nejen reliéf, ale i barva, druh povrchu či vegetace, zdůrazňují charakter krajiny. Nemůžeme pominout ani vliv vody, která do krajiny přináší dynamiku, ale i odhmotnění (zrcadlení okolí v hladině jezer a rybníků).³⁰ Zemi N.-Schulz nazývá *scénou* našeho života, částečně jí ovlivňujeme a ovládáme (na rozdíl od vzdáleného nebe), ztvárňujeme ji ve svých stavbách, vedeme s ní dialog, můžeme s ní navázat přátelský vztah.

Zopakujme, že přírodní místa jsou uspořádána v hierarchii, kdy v rámci širšího přírodního místa díky orientaci a identifikaci poznáváme rozličná místa uvnitř. A znovu připomeňme, že přírodní místa jsou tvořena vztahem nebe a země. Pochopení vzájemně provázané struktury „krajina – místo – fenomén“ u N.-Schulze můžeme ukázat na příkladu údolí řeky Berounky těsně pod Plzní. Krajina (přírodní místo širšího rámce), jejíž význam je zhušťován místem strmých skalních výchozů nad klikatící se řekou a roli jednotlivých fenoménů mohou zastat pokřivené kmeny borovic a bříz.

Pro snadnější uvědomění si *genia loci* konkrétní krajiny používá N.-Schulz archetypické³¹ příklady, kdy dělí krajinu na romantickou, kosmickou a klasickou.³²

Romantickou krajinu ovládá země s nesrozumitelně velkým množstvím detailů, ve které je těžké se orientovat. Romantická krajina přivádí člověka zpět k emocionálně

²⁹ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci: krajina, místo, architektura*. s. 39-40.

³⁰ Tamtéž. s. 32-37.

³¹ Praobraz či pravzor; obsahová blízkost významu s idejemi u Platóna, nebo též praobrazy reprodukuující mýtické obrazy u Junga. In: *Filosofický slovník*, s. 32.

³² NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci: krajina, místo, architektura*. s. 42-47.

zakoušené minulosti, důležitá je přímá účast lidí. Příkladem je severský les a jeho členitý povrch, skály, soutěsky, jeskyně, paseky, keře, stromy. Vyznačuje se bohatou mikrostrukturou, dynamickým živlem vody, kontrasty ročních období, změnou počasí, množstvím různých míst. Síly země jsou dány, ale bůh (nebe) je skryt.

U *kosmické krajiny* (příkladem je poušť) se složitost žitého světa redukuje na několik fenoménů – rozlehlost pusté země, klenba bezmračného nebe, palčivé světlo beze stínu, horký a suchý vzduch. Celek prostředí vytváří absolutní a věčný řád. Poušť neobsahuje individuální místa (výjimkou jsou např. oázy) ani oporu pro lidskou existenci. V poušti se hledá a nalézá bůh, ale lidé sídlí v oázách, v intimních prostorách krajiny. Poušť je přírodní prostředí velkých rozměrů, které ovládá nebe.

Klasická krajina je umístěná mezi jihem a severem, mezi kosmickou a romantickou krajinou. Řecko či Řím jsou dobrým příkladem oblastí, kde harmonická rovnováha a lidská velikost krajiny vytváří významuplný řád odlišných, ale individuálních míst. Člověk je přírodě rovnocenný partner, příroda je přátelskou částí lidského bytí, což uvolňuje lidskou vitalitu. Jedinec není pohlcen rozlehlostí pouště, ani nemusí vyhledávat bezpečnou skrýš. Spojení člověka s přírodou je v praktickém využívání krajiny, v láskyplné péči člověka.

Kosmická, romantická i klasická krajina jsou jen uměle vytvořené kategorie, které pomáhají *pochopit* genia loci konkrétní situace, ale stěží se vyskytují v čisté podobě. V našem žitém světě se často jedná o různé syntézy výše uvedených typů krajin, pro které Schulz používá termín *komplexní krajina*. Společně s N.-Schulzem musíme opět zdůraznit: „...*krajina funguje jako rozlehlá základna pro umělá, člověkem vytvářená místa.*“³³

3.2.3 Člověkem vytvořené místo

Bydlet mezi nebem a zemí znamená *usídlit se* v rozmanitosti všeho, co je mezi nebem a zemí. Jde o schopnost symbolizovat významy, vytvářet umělé prostředí, kde se cítí člověk doma, kde bydlí. Prostor vytvořený člověkem není pouhý praktický nástroj

---

³³ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci: krajina, místo, architektura*. s. 48.

nebo výsledek náhodných událostí. Lidská sídla mají svoji strukturu a obsahují významy, v nichž se odráží způsob lidského pochopení přírody. N.-Schulz ukazuje různé způsoby, jakým lidé obydli svět a naplňují ho významy konkretizováním přírodních sil. Ranná středomořská kultura používala kamenné bloky, symbol pevnosti a stálosti skal a hor. Pyramidy k těmto symbolům přidaly propojení faraóna s božstvy, jako symbolizaci vztahu nebe a země. Řecké sloupořadí evokuje posvátný háj. Řekové také začali vztahovat přírodní místa k lidským charakterům, kdy hlavice sloupů v chrámech symbolizovaly mužský (dórské), ženský (iónské) a dívčí (korintské) princip. Jiným způsobem konkretizace významů je zemědělství, jímž člověk uchopuje a chápe zemi, půdu. Z osového dělení města (vycházející z rozdělení Říma křižovatkami obchodních cest na sever/jih a východ/západ) vznikají čtvrtě. Křesťanská architektura špěla k odhmotnění, což je pokus o vyjádření *duše* pomocí světla jako projevu božství. Statek a vesnice jsou součástí země, jsou určovány přírodním prostředím. U města je vztah k okolnímu přírodnímu prostředí oslaben, protože ve městě se shromažďují formy (symboly, významy) z jiných míst. Síly přírody se stěhují ve své symbolizované podobě do města, tím se zdomácňují a už nejsou tak hroživé. Genius loci vesnice je tedy úzce spjat s přírodou, město má ducha místa odpovídajícího lokalitě, ale přejímá i významy z jiných míst.

Cílem této práce není podrobně analyzovat lidská sídla, jejich vývoj či strukturu, šlo nám spíše o krátké shrnutí toho, jak N.-Schulz popisuje vztahování se u člověkem vytvořených míst k přírodnímu prostředí. Odlišnost genia loci sídla od genia loci krajiny je ve snadnější identifikaci člověka se svým umělým prostředím. Lidská sídla shromažďují mnoho významů přírodního prostředí, ale navíc i významy lidské, přenesené z jiných míst. Jak funguje vztah genia loci u konkrétního města ve vztahu k přírodnímu místu si můžeme s N.-Schulzem ukázat na příkladu Prahy.

3.2.4 Praha v Čechách a Čechy v Praze

Konfiguraci terénu Prahy popisuje N.-Schulz v napětí a souhře mezi rozložitým vrcholem s Pražským hradem a širokým ohybem Vltavy. Místo, které obsahuje tři nejdůležitější požadavky středověku – rovinu pro tržiště, kopec pro hrad a brod pro obchodní cesty. Celek města vytváří strmý vrch s Hradem a shluk Starého Města

pod ním. Zároveň působí horizont Hradu (význam země) a vertikála katedrály svatého Víta, Václava a Vojtěcha (význam nebe), kdy horizontálnost podporuje stuha Vltavy. Okouzlení Prahou je vyvoláváno naléhavým pocitem tajemna. Pocitem, že můžeme pronikat do vnitřku věcí stále hlouběji a hlouběji – okna dveře, dvory, ulice nás neustále vedou a lákají do svých útrob, do vnitřku svých míst. Domy mají hluboké kořeny ve vrstvách dějin, vyrůstají z nich. N.-Schulz poukazuje na těžké a masivní přízemí, nízké podloubí a hluboce zasazené vstupy. Vše vyvolává pocit, že jsme na dně prostorů, ale spjatost se zemí současně vyvolává pocit *ochraňující a hřejivý*.³⁴ Prakticky každý starý pražský dům směřuje k nebi a současně tíhne k zemi.

Čechy jsou centrální pánví, obklopenou pohořími, jde o zvlněnou a přátelskou krajinu. Je křížována starobylými obchodními cestami, z Ukrajiny a Polska do Německa, z Rakouska do Saska či Pruska. Genius loci Čech je spjatý s její zvlněnou krajinou, která je jako celek směsí hor, skal, údolí, rovin, řek, vegetace, to vše v rámci malého a jasně vymezeného území, N.-Schulz požívá termín *romantický mikrokosmos*.³⁵ Praha je *svět ve světě*, obsahuje prvky Čech a bez pochopení Čech nelze rozumět Praze. V celých Čechách najdeme stejné ulice s podobnou architekturou, symbiózou nebe a země – masivní, těžký vzhled, přízemí ztěžka dosedající na zem, okna nízká a malá, rozložitá střechy vtlačující zdi ještě více k zemi. Formy jsou různé, ale vztah nebe a země je stále stejný. Interpretace prostředí (genius loci Prahy) odráží i dějiny – jsou nutné hluboké kořeny, aby se odolalo vnějším vlivům. Praha shromažďuje a sjednocuje významy a vlivy, kdy místní se stává univerzální a cizí se přizpůsobuje místnímu. Současně však vliv Prahy vyzařuje zpět do českých krajů.³⁶

Obdobným způsobem o duši Čech píše Cílek: „*Silnou bytost mají ty kraje, kde není bludných duší.*“³⁷ Kde lidé vědí kam a ke komu patří, kde zemřelí splynuli s krajinou, se svými předky. V Čechách se nikdy nežilo lehce, cítíme, že práce a žal převládají, čišší tu smutek, samá práce, skromnost, odříkání. Je tu však i útěšný klid, smíření, odevzdaná krása tlumených barev a citů, melancholie a krása. Země a dávná

---

³⁴ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci: krajina, místo, architektura*. s. 81.

³⁵ Tamtéž, s. 99.

³⁶ Tamtéž. s. 108-110.

³⁷ CÍLEK, Václav. *Krajiny vnitřní a vnější*. s.114.

pokolení nás přeměňují. Individualita postupně mizí a zůstává bytost kraje, která je v hlíně a zemi.³⁸

3.2.5 Místo

Pokusme se nyní shrnout, co jsme se od N.-Schulze dozvěděli o vztahu mezi přírodním a umělým místu. Za jednu ze základních psychických lidských potřeb považuje pocitování života jako významuplného (smysluplného). Žijeme na tomto světě v interakci mezi různými věcmi či fenomény a jejich významy. Sami „jsme věci mezi věcmi“³⁹, obklopeni skalami, lesy a řekami, ale i lidskými stavbami a výtvary, na pozadí kosmického řádu měsíce, slunce a hvězd. N.-Schulz upozorňuje, že závislost člověka na přírodě popisoval již Hegel v *Přednáškách z filozofie dějin*, kdy se pokoušel definovat vztah přírodní lokality k typu a charakteru národa. Schulz zmiňuje i Marxe chápajícího člověka jako biologického tvora, který je součástí přírody (v jeho pojetí přírody jako objektivní hmotné skutečnosti). Člověk své záměry podle Marxe uskutečňuje v rámci přírody, proto ji může ovládat, aniž by se od ní izoloval.⁴⁰

Můžeme uvést i autora z druhé poloviny 20. století A. Cannetiho⁴¹, který obdobně jako Hegel popisuje vliv krajiny na jednotlivé národy, na jejich vlastnosti a charakter. Angličany přirovnává ke kapitánovi lodí na moři, který ovládá loď a skrze posádku i moře. Moře mu poskytuje proměny i nebezpečí a doma na pevnině hledá jistotu, kde má každý své místo, své zvyky a svůj majetek. Holanďany vidí také určené mořem, ale masa lidu se ztotožňuje s hrázemi s pocitem zdi čelící moři. Holanďané nosí své hranice vůči moři v sobě a proto dokáží v případě napadení země hráze protrhnout. Němcům podle Cannetiho splývá les s vojskem. V nehybných kmenech vidí mocné válečníky s pevně zakořeněným postojem a kůrou jako pancířem či uniformou. Švýcaři jsou různorodým národem sociálně, jazykově i nábožensky, ale poutá je soudržnost k horám, ty mají neustále před očima. Nepřístupnost a pevnost hor jim dává jistotu, v nebezpečí by opustili nížiny a bojovali v horách.

---

³⁸ CÍLEK, Václav. *Krajiny vnitřní a vnější*. s.114-118.

³⁹ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci: krajina, místo, architektura*. s. 168.

⁴⁰ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci: krajina, místo, architektura*. s. 168.

⁴¹ CANETTI, Elias. *Masa a moc*. s. 193-199.

N.-Schulz považuje výše uvedené koncepce opomíjející psychologické funkce člověka, jeho orientaci a identifikaci s místem, za neúplné. Ukazuje na příkladu *neosobních, univerzálních* staveb 20. století bez vztahu ke své krajině (např. panelové sídliště nebo administrativní budovy), že dochází k odcizení, ke ztrátě místa a jeho redukci jen na prostorové vztahy. *Odcizení* chápe jako důsledek ztráty identifikace se svým okolím, věci jsou pouhými objekty spotřeby, příroda je „jen“ zdroj. Možnost, jak zastavit vývoj směřující k odcizení člověka od místa, je znovu pochopení pojmu *věci*, jako objektu identifikace a shromažďování významů, jako vztahu vytvořených věcí a přírodního prostředí. Věci jsou schopny zjevovat život v jeho rozmanitosti, pokud to však nečiní, jsou pouhým zbožím. Člověk netvoří věci a neshromažďuje významy ve vzduchoprázdnu, ani se nemůže odkazovat jen k sobě samému. Věci jsou součástí živoucího světa, jsou (stejně jako lidé) vždy mezi nebem a zemí. Člověk prostřednictvím věcí shromažďuje významy přírodního prostředí. Spojuje tyto významy novým způsobem a díky tomu je může přenášet na různá místa.

Hluboké změny v lidských sídlech začaly po 2. světové válce, což popisuje N.-Schulz ve spojitosti se ztrátou *genia loci*. Paradoxně na počátku těchto změn byla snaha o zlepšení lidského prostředí k životu, přivedení zeleně do sídel, zlidštění průmyslových staveb 19. století. Výsledky těchto tendencí vidí N.-Schulz v tom, že sídla již nejsou uzavřená, dochází ke ztrátě ulic a náměstí, přibývá rozvolněná výstavba. S tím souvisí jednotvárnost charakteru současných měst, dochází ke ztrátě rozmanitosti. Ztrácíme sídla jako místa v krajině, a městská ohniska (místa zhušťující významy) pro společenský život. Vytrácí se vztah k nebi a zemi. Moderní stavby existují *v nikde* (nevedou dialog s přírodním místem, se staršími stavbami, s *geniem loci*), žijí abstraktní život v matematicko-technologickém prostoru. N.-Schulz vidí cestu ke zlepšení architektury (a tím i lidského žití) v opětovném nalezení *místa*, které dá našemu životu možnost identifikace s konkrétními věcmi našeho světa žitého světa a osvobodí nás od abstraktního uvažování a odcizení.

3.3 Kouzlo smyslů

Nejprve jsme krajinu společně se Sádlem zkoumali jako dynamickou a živou soustavu s vlastní osobností. Soustavu tvořenou vztahem mezi subjektem a krajinou,

vztahem v neustálém a proměnlivém vývoji. Každá součást krajiny je jejím čtenářem, ale současně i spolutvůrcem. U N.-Schulze jsme se soustředili na význam *místa* jako specifického fenoménu, u kterého můžeme rozlišovat přírodní prostředí (krajinu) a člověkem vytvořené prostředí (sídla). Zkoumali jsme strukturu místa a pojem *genius loci*. Ukázali jsme, že lidská sídla musí vizualizovat, doplňovat a symbolizovat významy krajiny, jinak nám lidem hrozí pocit odcizení, ztráta smysluplnosti našeho žití. Podobně jako se N.-Schulz obrací k fenomenologii, kterou zajímá svět vnímaný našimi smysly a svět každodenně žitý, se k ní obrací i Abram. A podobně jako N.-Schulz považuje Abram dnešního člověka a lidskou společnost za *odcizené* moderními technologiemi od smyslové zkušenosti světa. Jako východisko však nepředkládá architekturu či umění, ale návrat či obnovení naší ztracené smyslovosti.

Abram je současný americký autor, který ve svých filozofických zkoumáních vychází z formálního akademického vzdělání v oborech psychologie vnímání, fenomenologie, přírodní historie a ekologie. Současně ho však jeho fascinace povahou lidského vnímání vedla k provozování iluzionistické kouzelnické praxe a také k několika pobytům mezi tradičními domorodými kulturami v severní Americe.⁴² Z této zkušenosti vychází i v knize *Kouzlo smyslů*, kde se pokouší ukázat původnější a přímější způsob vnímání (percepce) přirozeného světa.

Důvodů pro zařazení mnohdy kontroverzních tezí současného amerického ekologického filozofa do této práce je několik. Abram popisuje svět bez antropocentrického hlediska, respektive ukazuje svět jako živé a oduševnělé místo, kde můžeme hovořit se všemi jeho složkami a jejichž inteligence nás může učit. Současně ukazuje obrovský vliv psaného písma na vývoj našeho vnímání, kdy kouzlo psaného textu nahradilo kouzlo živé přírody.

3.3.1 Fenomenologie Edmunda Husserla

Abram u Husserlovi fenomenologie zdůrazňuje jeho vymezení proti modernímu předpokladu jediné determinované objektivní skutečnosti. Počátky tohoto předpokladu

---

⁴² ABRAM, David. *Kouzlo smyslů: vnímání a jazyk ve více než lidském světě*. s. 381-383.

Abram vidí již u G. Galileie, pro kterého jsou skutečné pouze vlastnosti hmoty převoditelné na matematické pojmy.⁴³ Avšak až R. Descartes položil základy pro budování objektivních věd svým striktním oddělením myslícího rozumu od hmotného světa, od světa hmotných, rozprostraněných věcí. Abram upozorňuje, že naše běžná, bezprostřední smyslová zkušenost je neoddělitelně spojena s naší subjektivitou (existencí) a je vždy relativní (k něčemu či k někomu vztažená). Náš žitý svět nepovažuje za inertní či mechanický objekt, ale otevřené či dynamické pole, kde svět (prostřednictvím svých součástí) a subjekt (já) na sebe vzájemně působí. Cokoliv vnímáme, je nezbytně svázáno s naší subjektivitou, s naší osobní zkušeností.

Husserl, podle Abrama, byl nespokojen s objektivní vědou počátku 20. století, a proto zformuloval novou filozofickou disciplínu a nazval ji fenomenologie. V pojetí Husserla se tato nová metoda obrací k věcem samým, k tomu, jak je zakoušíme ve své zkušenosti, svými smysly. Nesnaží se svět vysvětlit (jako objektivní věda), ale popsat, jak se svět ukazuje našemu vědomí. Fenomenologie měla být *přísnou vědou* o zkušenosti, která by položila nový základ ostatním vědám a více by respektovala naši prožívanou zkušenost.⁴⁴

3.3.2 Přirozený svět

Podle Abrama Husserl zpočátku ve své teorii popisoval *fenomenální svět* (svět zkušenosti) jako vnitřní dimenzi, nebo jako nehmotné pole jevů. Brzy se však objevila kritika, která se oprávněně ptala, jak pomocí své subjektivní (osobní) zkušenosti s jevy rozpoznáme, že existují jiné zakoušející bytosti? Husserlova odpověď zněla, že prostřednictvím těla, tohoto mnohostranného fenoménu. Skrze své tělo jsme spojeni nejen se svou myslí, ale i s jevy, které vnímáme prostřednictvím našich smyslů.

Skutečný svět⁴⁵ (ve kterém se nacházíme, a který zkoumají naše vědy) Abram nechápe jako neměnný objekt, ze kterého můžeme vypreparovat jeho jednotlivé části.

---

⁴³ „Tato velká kniha vesmíru ... je psána jazykem matematiky a jejími písmeny jsou trojúhelníky, kružnice a jiné geometrické útvary, bez nichž je pro člověka nemožné porozumět byť jedinému jejímu slovu...“

In: ABRAM, David. *Kouzlo smyslů: vnímání a jazyk ve více než lidském světě*. s. 49-50.

⁴⁴ ABRAM, David. *Kouzlo smyslů: vnímání a jazyk ve více než lidském světě*. s. 54.

⁴⁵ Tamtéž. s. 58.

Předkládá pojetí světa jako kolektivního pole zkušenosti, kde se proplétají naše osobní zkušenosti vnímajícího subjektu s prožitkem jiných osob, ale i zkušenost druhých se mnou. Setkávání s jinými lidmi nás ujišťuje, že svět je více než jen to, co právě teď vnímáme. Tušíme a předpokládáme, že jiní lidé (ale i ostatní vnímající bytosti) vnímají jiné stránky věcí, stromů, osob či ptáků, než které právě vnímám já. Ujišťují nás, že věci okolo nás nejsou jen naší představou, že nezmizí v okamžiku, až se od nich odvrátíme.

*Žitý svět*⁴⁶ je pojem užívaný Husserlem a Abram ho interpretuje jako bezprostředně žitou zkušenost ještě před tím, než o ní začneme přemýšlet. Žitý svět je vždy s námi, zakoušíme ho dříve, než začneme uvažovat, používat pojmy či představy. Je v pozadí našich myšlenek, činností a při snaze ho nějak vysvětlit, uchopit v definici, se nám ztrácí jeho bezprostřední přítomnost. Podle Abrama Husserl naznačuje, že žitý svět má různé vrstvy pro různé lidské kultury (a jiné zase pro různé živočišné druhy), pod kterými spočívá hlubší a jednodušší žitý svět. Díky němu drží naše rozmanitá a nesourodá pojetí světa pohromadě. Tato základní báze či podstata je tvořena Zemí, která není chápána jen jako jedno z mnoha těles v prostoru vesmíru, ale jako to, co prostor skýtá. Koncepty *pohybu a klidu* vychází z naší tělesné zkušenosti bytí v pohybu či klidu vůči nehybné zemi pod našimi nohama. Země je tedy v samotném základu našeho pojetí času a prostoru. Je společnou původní bází všech našich relativně prožívaných světů. Každá teoretická i praktická vědecká činnost vychází z této naší bezprostřední zkušenosti. Pohled současné fyziky je však takový, že existuje mnoho těles (včetně Země) v homogenním vesmírném prostoru. Abram s pomocí fenomenologických zkoumání ukazuje, že všechna těla živých bytostí jsou primárně umístěna ve vztahu k zemi. Země v prostoru však není, protože prostor sama skýtá. Husserl v těchto zkoumáních vycházel z naší primární tělesné zkušenosti bytí v pohybu či v klidu vůči absolutnímu klidu zemského základu.

Abram upozorňuje na rozkol mezi vědeckými koncepcemi, které si musíme vždy nejdříve intelektuálně osvojit a smyslovým vnímáním naší spontánní zkušenosti s pohybujícím se sluncem a pevnou zemí. Nicméně náš běžný jazyk stále zrazuje rozum

---

⁴⁶ ABRAM, David. *Kouzlo smyslů: vnímání a jazyk ve více než lidském světě*. s. 59.

a jeho abstrakce, když říkáme „slunce zapadá a vychází“.⁴⁷ V Husserlových pozdních pracích vidí Abram příklon německého filozofa k pojetí země jako jádra našeho pojetí času a prostoru, což mělo velký vliv na další rozvoj fenomenologických zkoumání.

3.3.3 Tělesné vnímání Maurice Merleau-Pontyho

Abram je názoru, že M.-Ponty navazuje na Husserlovu fenomenologii a radikalizuje ji. M.-Ponty odmítá netělesné já (což Husserl nikdy zcela neudělal), se světem jsme spojeni skrze naše tělo. Bez našeho těla by neexistovala možnost zkušenosti, naše tělo je skutečným subjektem zkušenosti.⁴⁸ Bez živého těla nemáme možnost kontaktu se sebou, ani s ostatními. Tělo chápe odlišně od objektivizovaného a schematizovaného obrazu v učebnicích fyziologie. *Tělo-subjekt* nelze oddělit od gest, tíže rukou, rozšíření zorniček či citlivosti kůže. Stále jsem to já, neoddělitelný od svého těla.⁴⁹ Důsledkem tohoto pojetí je, že nelze podat úplný obraz skutečnosti, protože jsme vždy uvnitř světa (uvnitř svého těla), nemůžeme od něj odstoupit, abychom ho mohli z odstupu a objektivně popsat.

Naše tělo není naprogramovaným strojem, ale je aktivní a otevřené vůči vztahům, vůči věcem a světu. Odmítá chápat tělo jako uzavřený systém předem daných mechanismů (pak by nemohlo vstoupit do ryzích kontaktů se svým okolím, vnímat něco nového překvapivého). Vnímání je podle M.-Pontyho neustálou vzájemnou výměnou mezi mým tělem a jevy, které ho obklopují. Je to druh nepřerušovaného dialogu bez vědomého řízení, který může běžet na pozadí našeho vědomí.

Kde tedy podle Abrama vzniká vnímání? Nechápe vnímání čistě jako věc vnímajícího subjektu (našeho těla), ani vnímaného objektu. Vnímání chápe jako vyladování či synchronizaci našich vlastních rytmů s rytmy samotných věcí, s jejich tóny, texturami, používá metaforu *ustavičného tance* mezi tělesným subjektem a jeho světem. Jde o hluboce důvěrný předpojmový vztah těla vůči vnímaným věcem

---

⁴⁷ ABRAM, David. *Kouzlo smyslů: vnímání a jazyk ve více než lidském světě*. s. 62.

⁴⁸ Tamtéž. s. 65.

⁴⁹ Tamtéž. s. 66.

či silám.⁵⁰ Vnímaný svět u M.-Ponty interpretuje Abram jako důsledně aktivní, činný, plný života, kdy věci se nám mohou samy nabízet a jindy zůstávají našim smyslům skryty. Naše bezprostřední zkušenost věcí je zkušeností vzájemného setkávání a prolínání. Pokud věci a fenomény definujeme jako předem určené nebo jednou definitivně dané, odřezáváme naše vědomé já od spontánního života našich vnímajících těl. Pokud nechceme popírat dynamickou zkušenost našeho bytí, musíme k popisu věcí používat vždy činný rod.⁵¹

Výsledkem je obraz nestálého a tekutého světa, který nelze zachytit do jednotícího objektivního obrazu. Působí chaoticky, nezkroceně, živelně, a tím nebezpečně narušuje naši touhu po jistotě a stabilitě věcí okolo nás. Abram je názoru, že pokud osvobodíme své smysly a uvolníme své dýchající tělo, můžeme znovu v kontaktu s přirozeným světem a jeho fenomény započít tanec vnímání společně s veverkami, bzučícím hmyzem, travou, větrem či deštěm. Naladit se na jejich rytmy, pak se celý hmotný svět probouzí a mluví. Krajina pak není abstraktní struktura, ale síť vzájemně se propojujících počitků zakoušených bezpočtem živých těl. Abram tímto způsobem vnímání přiznává nejen lidem, ale i ostatním, *ne-lidským*⁵² tvorům. Dotýkáme se drsné kůry stromu, ale současně vnímáme i vlastní hmatatelnost, jsme stromem dotýkáni. Jde o plně tělesný, hmotný zážitek. Abram se ptá, jak by vnímala nehmotná mysl, jak by zakoušela tyto zážitky? Můžeme zakoušet, vnímat jen proto, že jsme plně součástí vnímaného světa. Kojukonský starší (potomek původních obyvatel severní Ameriky) s mnoha generacemi zkušeností s oživeným světem říká: „*Krajina ví. Pokud jí děláte špatné věci, ví to celá země. Cítí, co se jí děje.*“⁵³

3.3.4 Vliv písma na smyslové vnímání

Myšlenkový kontext evropské civilizace pochází podle Abrama z antického Řecka a hebrejské civilizace. Zdůrazňuje vliv Platóna a jeho nauky o idejích, která považuje náš žitý svět za odraz dokonalého světa idejí. Druhým vlivným zdrojem je

---

⁵⁰ ABRAM, David. *Kouzlo smyslů: vnímání a jazyk ve více než lidském světě*. s. 76.

⁵¹ Tamtéž. s. 78.

⁵² Míněno bez negativního podtextu. Nechápu ne-lidské, jako méně než lidské, pouze jako jiné.

⁵³ ABRAM, David. *Kouzlo smyslů: vnímání a jazyk ve více než lidském světě*. s. 94.

hebrejská civilizace, která používá ještě před Řeky alfabetské písmo pro zaznamenání příběhů svého lidu. Obě civilizace Abram viní ze zasetí sémě nedůvěry vůči smyslovému světu. Ač jsou kultury starých Řeků a Hebrejců v mnohém odlišné, společnou měli technologii alfabety. U nich vyvrcholuje postupné abstrahování přírodních vzorů (znakové písmo) do podoby písma bez vztahu k smyslové skutečnosti. Až teprve zapsáním jazyka (vytvořením formálního systému) je možné zkoumat samotný jazyk, to, co je napsané. Dobu Platóna a Sókrata (přelom 5. a 4. století před naším letopočtem) považuje Abram z hlediska psaného textu za zlomovou. Sókrates byl ještě zástupce orální kultury, zatímco Platón již žil v době, kdy se písmo stávalo předmětem výuky a známkou vzdělanosti. Současně jde o období, kdy mýtus mluveného slova nahrazuje logos slova psaného.

Při čtení oči sledují sérii znaků, ale to co vidíme, není souslednost obrazů, ale spíše slyšíme posloupnost zvuků, slova. Abram upozorňuje, že schopnost tichého čtení je záležitost, ke které dochází až ve středověku, kdy se do psaného slova začínají vkládat interpunkční mezery. Do té doby čtenáři text museli číst nahlas nebo alespoň tiše mumlat.⁵⁴ Když se učíme číst, musíme přerušit spontánní vnímání našich očí a uší s okolním terénem, a soustředíme se na plochý papír a symboly na něm. Potom slyšíme mluvená slova, můžeme být svědky podivných scén a vizí. Stejně jako k našim předkům promlouvaly stromy, kameny a řeky, k nám promlouvá mluvený text. Naše oživující smysly se přesunuly z přírodních jevů, z krajiny, na písmo. Zaměnili jsme magii přírodního světa za koncentrovanější magii psaného slova.⁵⁵

Animismus nebyl podle Abrama nikdy zcela opuštěn, jen jsme ho přenesli z živé a žité přírody na alfabetu. Na písmo, které v naší mysli ožívá a vypráví příběhy (stejně jako domorodému obyvateli severní Ameriky, i našim ne tak vzdáleným slovanským předkům, vypráví příběhy sova či jelen). Abram je názoru, že s psanými slovy jsme natolik spojeni, že již neslyšíme řeč krajiny a jejích obyvatel. Jsme uzavřeni v lidském světě, kde vše odkazuje (naše slova, písmo, technologie) zpět k naší lidské sféře.

---

⁵⁴ Tamtéž. s. 156.

⁵⁵ Tamtéž. s. 165-166.

Přestáváme rozumět jiným než lidským bytostem, a proto ostatní považujeme za méně cenné než sebe nebo dokonce za nehodnotné.⁵⁶

Orální kultury, které nemají formální systém písma, nemohou svůj jazyk zkoumat jako samostatný předmět svého zájmu, nemohou ho objektivizovat. Pokud nemůžeme mluvené slovo zapsat, zůstává jediným protikladem k mluvené řeči vnímatelné přírodní prostředí, vnímatelný prostor, krajina. Abram uvádí, že bez písma nemůžeme ustálit řeč a znehybnit její významy, stejně jako nejde zmrazit pohyb a proměny v krajině. Vidí spojení a sladění jazyka s charakterem krajiny, topografií, ale i lokálními výkřiky a zvuky. Lovec bez pušky se musí k lovenému zvířeti přiblížit blíže (cítit napětí jeho svalů, jeho dech) nejen fyzicky, ale i duševně (musí cítit a rozumět jako lovená zvěř, učit se od ní). Abram podporuje svá tvrzení více příklady domorodých kultur s orální formou jazyka z různých koutů světa (amazonský prales, severoameričtí indiáni, australští Aboriginci). Upozorňuje, že mluvená řeč orálních kultur zůstává citlivá vůči zvukům a rytmům ne-lidského prostředí, kdy se v řeči zpětně projevují zvuky zvířat či živlů.⁵⁷

Mluvená řeč tradičně orálních kultur zůstává spojena s expresivními zvuky, tvary, projevy oduševnělé země, krajiny. Bez formálního systému písma se nemohou oddělit od více než lidského světa, do něhož je jejich kultura zapuštěna.⁵⁸

3.3.5 Abstrakce prostoru a času

Písemné zaznamenání příběhů vedlo podle Abrama k vytrácení osobité síly míst, protože příběhy od míst odděluje. Příběhy jsou najednou přenositelné na vzdálené kontinenty bez vztahu k místu vzniku, k určitým ptákům, skalám či počasí. U zapsaných příběhů je aktivátorem paměti viditelný text. Inkoustové stopy na listu papíru nahrazují stopy jelena ve sněhu, či charakteristické skalní útvary. Místa se tak stávají jen doplňkem pro lidské příběhy. Země sama ztrácí svou moc, kdy příběhy prýštily z jeskyní či koryta řeky, duchové míst umlkají. Primát místa je zapomenut a nahrazen

---

⁵⁶ ABRAM, David. *Kouzlo smyslů: vnímání a jazyk ve více než lidském světě*. s. 170.

⁵⁷ Tamtéž. s. 171-172

⁵⁸ Tamtéž. s. 218.

abstraktním pojetím prostoru, homogenní prázdnotou bez jakéhokoliv místa. Tento vývoj lidského vnímání není samozřejmě spojen jen s používáním alfabety, jako další vlivy Abram zmiňuje zvětšování lidských sídel či zemědělství, ale podrobněji se zabývá jen písmem.

Jak podle Abrama alfabeticke písmo přeměňuje lidské vnímání? Dvěma souvisejícími způsoby, které už jsme výše popsali. Čtení a psaní vytěsňují způsob bezprostřední interakce lidských smyslů s pozemským prostředím. A za druhé, příběhy se odpoutávají od konkrétních míst. Obojí vede k uvolnění cesty pro představu čistého prostoru bez jakýchkoliv vlastností. Abstraktní koncepci, která se nám dnes zdá původnější než reálná pozemská místa.⁵⁹

Abram cituje M. Eliadeho, který považuje Hebrejce za první objevitele lineárního času. Důvodem byla potřeba zachytit příběhy předků v nezměněné podobě, i když byl národ odtržen od svých důležitých a posvátných míst. Psaný text se pro Hebrejce stal přenosnou vlastí, namísto příběhů vyprávěných samotnou krajinou.⁶⁰ Teprve starověcí Řekové však podle Abrama plně oddělili věčnost (tedy i časovost) od místa, vytvořením nehmotné říše idejí. Šlo o postupný proces u různých autorů, od nejstarších dějepisců přes Platóna a Aristotela až k Euklidovi. V díle *Základy* Eukleides dochází, díky svým zkoumáním geometrie, k prostoru jako homogennímu a nekonečně trojdimenzionálnímu kontinuu. Jeho tvrzení, že přímky se nikdy navzájem neprotnou, platí beze zbytku v ideálním prostoru bez vlastností, ale v našem přirozeném světě se seberovnější přímky protnou na pólech.⁶¹

S koncepcí absolutního času a prostoru přichází na konci 17. století I. Newton ve svých *Principia Mathematica*. Relativní čas je pouhým vztahem mezi událostmi hmotného světa. Absolutní čas, pravý matematický čas je nezávislou skutečností, kterou sice nemůžeme vnímat bezprostředně, ale je základem hmotných událostí. Podobně absolutní prostor je nezávislý na vnímatelných věcech, je vyprázdněný, je prázdnotou. Na Newtona navázal Kant, který souhlasí, že prostor a čas jsou absolutní veličiny, ale

---

⁵⁹ ABRAM, David. *Kouzlo smyslů: vnímání a jazyk ve více než lidském světě*. s. 224.

⁶⁰ Tamtéž. s. 235-236.

⁶¹ Tamtéž. s. 240-241.

existují jako nutné formy lidského vědomí (nenáleží okolnímu světu), díky kterým lidská mysl strukturuje vnímané věci.⁶²

3.3.6 Nerozlišenost prostoru a času u orálních kultur

Oproti tomu Abram u orálních kultur, které jsou bez odstupu od přírodních skutečností, nevidí v koloběhu přírody rozlišování drobných změn a jejich dávání do lineárně-časových souvislostí, nám známých jako minulost, přítomnost a budoucnost (respektive změny berou za součást jiných, větších cyklů).⁶³ Cyklický čas orálních kultur tak nelze jednoduše abstrahovat od fenoménu prostorovosti. Podle Abrama prostor zakoušejí jako místa, jako různé lokality působící na naše smysly a ovlivňující naše vědomí. Jde spíše o prostor časový, který je dynamický, neustále se odhalující. Spíše než o odděleném trojdimenzionálním prostoru a jednodimenzionálním čase hovoří o prostoročase.⁶⁴ Na příkladu analýzy jazyka indiánského kmene Hopiů Abram ukazuje, že nemají oddělené vnímání prostoru a času. Pokud Hopiové v jazyce nerozlišují dřívější a pozdější události, znamená to, že neznají čas? Ne zcela. Podle Abrama rozlišují dvě modalities bytí. *Projevenou*, která zahrnuje vše, co je nebo bylo přístupné smyslům (nerozlišují od sebe minulost a přítomnost). A *projevující se*, která dosud není zjevná, neukazuje se, teprve se chystá (my říkáme budoucí).⁶⁵ Abram dochází k závěru, že bez vzniku písma by se nepodařilo zmrazit dynamickou zkušenost místa do představy statického, homogenního prostoru a abstrahovat homogenní čas. Tedy, že oddělitelný prostor a čas nejsou nutností v dosavadní lidské zkušenosti, jak to předpokládal například Kant.

3.3.7 Návrat k smyslům

Abram se snaží ukázat cesty, které vedly lidskou mysl k oddělení od smyslových vztahů přírodního světa. Jazyk se snažil ukázat jako tělesný fenomén, pevně spojený se zvuky a gesty živé krajiny. Oproti tomu racionální intelekt je spojený s písmem,

---

⁶² ABRAM, David. *Kouzlo smyslů: vnímání a jazyk ve více než lidském světě*. s. 242-244.

⁶³ Tamtéž. s. 225.

⁶⁴ Tamtéž. s. 231.

⁶⁵ Tamtéž. s. 232-233.

s vynálezem alfabety. Vnitřní pojetí minulosti, přítomnosti a budoucnosti nespojuje jako Kant se vzory lidského rozumu, ale se smyslovou zkušeností toho, co se ukrývá pod zemí (minulost) a co je ukryto za obzorem (budoucnost). Lidská mysl není něčím, co k nám přichází zvenčí, ale je vyvolána uvnitř našeho těla vzájemnou participací těla s živou zemí. Pak je možné přiznat přírodnímu prostředí, krajině, místu vlastní duši, vlastní mysl, tvořenou dubem, jedlí, kánětem, pískovcem, zimním lijákem či mlhou.⁶⁶

Abram považuje vývoj lidského jazyka za spojený s animistickou tradicí, kdy všechny vnímatelné jevy jsou živé a obdařené vědomím. Jazyk od počátku sloužil nejen jako prostředek sladování mezi lidmi, ale i jako sladování s krajinou. Tím, že popíráme existenci vlastního stylu řeči u zvířat, stromů nebo řeky, se podle Abrama ochuzujeme o hluboké kořeny významů našich slov.

Při popisu odloučení civilizace od živoucí země se soustředí na proměny vnímání a jazyka, které umožnil formální systém písma. Upozorňuje, že nepředkládá doslovnou pravdu (doslovné chápe jako odpovídající psanému textu, liteře zákona). Spíše předkládá modus vědomí, které je v souladu se smyslovým světem a jeho obyvateli, než s písemným záznamem. Jde o modus vědomí, které není založené na determinovaných faktech, ale na příběhu, nedokonalém a nedokončeném. Příběhy by se však měly posuzovat, zda dávají smysl, nejde o doslovný popis reality. Dávat smysl chápe Abram jako oživovat smysly, probouzet je z dlouhého spánku a odkouzlit magii psaného textu.⁶⁷

Abram upozorňuje, že smyslový svět je vždy lokální (na rozdíl od současného globálního a technologického), je vždy spojený s místem. I my lidé jsme utváření místem, krajinou. Tato vazba je však oslabena, protože se čím dál více setkáváme a zabýváme jen lidskými znaky a výtvoři. K zemi, krajině, tento abstraktní intelekt přistupuje bez vnímavosti a cítění ducha místa, jen s pomocí abstraktních teorií a idejí. Spíše než se zemí a jejími konkrétními místy se ztotožňuje s abstraktně vytvořenými hranicemi států. Země však má svoje vlastní kontury, rytmy, hranice vytváří linie řeky, hřeben pohoří nebo různá podloží či půdy, které přitahují jiné druhy živých bytostí.

---

⁶⁶ ABRAM, David. *Kouzlo smyslů: vnímání a jazyk ve více než lidském světě*. s. 315-316.

⁶⁷ ABRAM, David. *Kouzlo smyslů: vnímání a jazyk ve více než lidském světě*. s. 318-319.

4 ZÁVĚR

Cílem práce bylo prozkoumat různé koncepce prostoru a krajiny v pojetí fenomenologie a pokusit se specifikovat, jak člověk prostor a krajinu vnímá a nakolik se vzájemně člověk a krajina ovlivňují.

První část práce se zaměřila na prostor a jeho vnímání s důrazem na objasnění předpokladu vzniku koncepce absolutního, abstraktního a homogenního prostoru jako soustavy tří geometrických os. Nejde o vyčerpávající souhrn či výklad toho, jak filozofové v minulosti pojímali lidské vnímání a prostor. Snažili jsme se ukázat, že od doby Descarta, Newtona a Kanta došlo k vybudování fyzikální koncepce světa a prostoru, která je v rozporu s běžným vnímáním (tento střet či rozpor nás následně provázel celou prací). Absolutní prostor a čas bez vlastností byl ve fyzice zpochybněn na počátku 20. století objevem kvantové povahy záření a teorií relativity. Současně Husserl prostřednictvím fenomenologie tematizoval rozpor mezi běžným vnímáním v lidské zkušenosti a světem vědeckých teorií. Položili jsme tedy proti sobě dvě koncepce vnímání prostoru - jeden je již hotový, daný, absolutní a druhý, který zkoumá fenomenologie, je stále se stávající, pořadající se. Krátce jsme se dotkli problematiky *fenomenologické metody* a jejich nejdůležitějších pojmů, a interpretace Heideggerova pojetí prostoru jednání skrze lidské bytí ve světě.

Hlavním tématem práce je vzájemné ovlivňování člověka a krajiny. Podle Sádla je krajina dynamickou a živou soustavou s vlastní osobností, kterou tvoří vztah mezi subjektem a krajinou, vztah v neustálém a proměnlivém vývoji. Tento vztah Sádlo metaforicky popisuje jako interpretaci, kdy každá součást krajiny je jejím čtenářem, ale současně i spoluvůrcem. U N.-Schulze jsme se soustředili na význam *místa* jako specifického fenoménu, u kterého můžeme rozlišovat přírodní prostředí (krajinu) a člověkem vytvořené prostředí (sídla). Zkoumali jsme strukturu místa a pojem *genius loci*. Jedna ze základních psychických lidských potřeb je pociťovat život jako smysluplný. Bez toho, aby lidská sídla *vizualizovala, doplňovala a symbolizovala* významy krajiny, lidem hrozí pocit odcizení, ztráta smysluplnosti jejich žití. Člověk nežije ve vzduchoprázdnu, je součástí živoucího světa, krajiny. Prostřednictvím svého bytí na světě, prostřednictvím shromažďování významů přírodního prostředí ve věcech se člověk identifikuje s místem, s krajinou, se sídlem a vnímá je jako významuplné.

Podobně jako se N.-Schulz obrací k fenomenologii, kterou zajímá svět vnímaný našimi smysly a svět každodenně žitý, se k ní obrací i Abram. A podobně jako N.-Schulz považuje Abram dnešního člověka a lidskou společnost za *odcizené* moderními technologiemi od smyslové zkušenosti světa. Staví proti sobě racionální intelekt spojený s vynálezem a používání formálního písma a animistickou tradici orálních kultur, které nejsou odděleny od smyslových vztahů přírodního prostředí. Jako východisko z možného uvěznění lidstva v jeho technologiích však nepředkládá architekturu či umění, ale návrat či obnovení naší ztracené smyslovosti.

Je zřejmé, že práce nemohla být (ani není) úplným a vyčerpávajícím výčtem různých koncepcí zabývajících se vnímáním prostoru a vzájemným ovlivňováním člověka a krajiny. Soustředili jsme se pouze na vybrané autory navazující na fenomenologické analýzy Heideggera a M.-Ponty, které se obracejí k přirozenému světu. Jistý nedostatek vidí autor práce v malém využití myšlenek Václava Cílka, který se věnuje krajině souvisle již více než dvacet let. Ukázalo se však jako problém zpracovat úvahy a eseje V. Cílka do souvislého textu bakalářské práce. Další otázkou či tématem, které se objevilo v průběhu psaní práce a stálo by za podrobnější analýzu, je vztah mezi vnímáním krajiny a jazykem.

5 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

ABRAM, David. *Kouzlo smyslů: vnímání a jazyk ve více než lidském světě*. 1. vyd. Překlad Michaela Melechovská. Praha: DharmaGaia, 2013, 407 s. ISBN 978-807-4360-244.

CANETTI, Elias. *Masa a moc*. 1. vyd. Překlad Jiří Stromšík. Praha: Arcadia, 1994, 575 s. Studio klasik, sv. 1. ISBN 80-858-1208-8.

CÍLEK, Václav. *Dýchat s ptáky: obyčejné texty o světle paměti, pravdě oblaků a útěše míst*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2008, 246 s. ISBN 978-807-3632-021.

CÍLEK, Václav. *Krajiny vnitřní a vnější: texty o paměti krajiny, smysluplném bobrovi, areálu jablkového štrúdlu a také o tom, proč lezeme na rozhlednu*. 2.dopl.vyd. Praha: Dokořán, 2005, 269 s. ISBN 80-736-3042-7.

CÍLEK, Václav. *Prohlédni si tu zemi: i když vidíme jen obyčejné věci, stejně toho vidíme hodně*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2012, 261 s. ISBN 978-807-3634-193.

MAJOR, Milan SOBOTKA. *Světónázorový význam Descartovy přírodní filozofie*. Vyd. 1. E. Praha: Univerzita Karlova, 1977, 110 s. Acta Universitatis Carolinae, 67 (1977).

NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci: krajina, místo, architektura*. 2. vyd. Překlad Petr Kratochvíl, Pavel Halík. Praha: Dokořán, 2010, 219 s. ISBN 978-80-7363-303-5.

SOKOL, Jan. *Filosofická antropologie: člověk jako osoba*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2002, 222 s. ISBN 80-717-8627-6.

Archeologie a krajinná ekologie. Vyd. 1. Editor Jaromír Beneš, Vladimír Brůna. Most: Nadace Projekt Sever, 1994, 159 s.

Filosofický slovník. 2. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002, 463 s. ISBN 80-718-2064-4.

Prostor a jeho člověk: člověk jako osoba. Vyd. 1. Editor Michal Ajvaz, Ivan M Havel, Monika Mitášová. Praha: Vesmír, 2004, 327 s. ISBN 80-859-7760-5.

6 RESUMÉ

My work deals with a space and a landscape perception problems in works of J. Sádlo, CH. N.-Schulze a D. Abram. A theoretical presumption are phenomenological researches made during Twentieth Century by E. Husserl, his disciple M. Heidegger and M. M.-Ponty. One of the task which is being, is the contrast in an abstract space and place conception in its existential sence. The work presents a conception of a landscape by CH. N.-Schulz, as a natural environment, which is an inseparable part of a human life. In his research of spirit of place or genius loci, vibrate M. Heidegger's analyses that are dealing with living as a way of a human existence between heaven and earth. Human residences as a places for staying are means to a vizualization, completion and symbolization of a landscape meanings. In D. Abram's work is discussed a question of the influence of a language on a landscape perception. D. Abram understands that the origination of the alphabet - a formal system of witting, is the beginning of a loss for human ability to percieve the natural world. Phenomenological researches made by M. M.-Ponty and M. Heidegger present corporality as a base of a human sense perception.